

ВЕРШАВАННЯ ТВОРЫ ДЗІЦЯЧАГА ФАЛЬКЛОРУ ЯК СРОДАК САЦЫЯЛІЗАЦЫ

У традыцыйным беларускім грамадстве працэс сацыялізацыі дзіцяці адбываўся дзякуючы комплексу сродкаў, сярод якіх важная роля належала вершаваным творам дзіцячага фальклору. Менавіта ў дзіцячай суполцы рэалізоўваліся сацыяльныя патрэбы хлопчыкаў і дзяўчынак, у першую чаргу патрэбы ў зносінах, атрыманні інфармацыі, эмацыянальным кантакце, сумеснай дзейнасці. Важна, што пры гэтым, як адзначае М. В. Асорына, фарміравалася пачуццё прыналежнасці, неабходнае для станаўлення асобы як члена грамадства [4, 53]. Асаблівасць сацыяльных паводзін малых у межах суполкі заключалася ў актыўным выкарыстанні імі твораў фальклору. Адна іх частка была прымеркавана да гульняў, другая – незалежная ад іх, прыкладам песні і дражнілкі, трэцяя ўяўляла сабой творы, запазычаныя з фальклору дарослых, дзе яны выконвалі магічную функцыю, а ўсе групы разам былі вынікам сацыякультурнага вопыту многіх пакаленняў.

Прыкладна з пяці – сямі год межы сацыяльнага свету дзяцей істотна пашыраюцца, самастойна будуюцца іх адносіны з чужымі, дарослымі і іншымі дзецьмі. Асаблівасцю гэтага ўзроставага перыяду з’яўляецца выкарыстанне дзецьмі **дражнілак**. Адметныя рысы гэтага жанру – імправізацыйнасць, шырокае нападненне клішэ новымі дэталямі. Праз дражнілкі дзеці знаёміліся з маральнымі якасцямі і сацыяльнымі нормамі паводзінаў, прынятымі у дзіцячым асяроддзі. Актуалізацыя выкарыстання дзецьмі фальклорнага матэрыялу прыпадае на перыяд ад шасці – васьмі да дванаццаці – чатырнаццаці год, што звязана, на думку даследчыцы М. В. Асорынай, з хуткім фізічным, псіхічным і сацыяльным развіццём дзіцяці і фарміраваннем яго «камунікатыўнай кампетэнцыі» (своеасаблівых навыкаў зносін) [4, 49].

Г. А. Барташэвіч адзначала генетычныя карані дражнілак. На яе думку, іх паходжанне звязана са старажытнай «традыцыяй лаянкі, якая папярэднічала або спадарожнічала ўзброенай барацьбе» [1, 112]. Так ці іначай, узнікненне дражнілак у дзіцячым асяроддзі звязана з парушэннем міжасабовых і этыкі. Быў у іх і адваротны бок. Часам у дражнілках высмейваліся не толькі недахопы асобы, але разам з тым асаблівасці знешнасці дзіцяці, хаця адхіленне ад нормы магло быць і ўяўным:

Галушка-пушка,

Тоўстая, як грушка,

Урокі не вучыла,

Двойкі палучыла [2, 381].

Нават змены, якія адбыліся ў знешнім вобліку дзіцяці, маглі быць прычынай кпінаў, аб чым сведчыць дражнілка, звернутая да падстрыжанага:

Стрыжка-камарыжка!

У пограбе сядзеў,

Усіх мышэй паеў.

Адна мыш асталась,

У пограб захавалась.

Ён яе ташчыць,

А яна пішчыць [2, 384].

У агульным рэчышчы народнай смехавай культуры знаходзіліся дражнілкі з супрацьпастаўленнем асоб па полаўзроставай прыкмеце і адпаведным размеркаваннем умоўных дароў:

Дабы-дабы,

Дзеўкам – жабы,

Тыры-тыры,

Хлопцам – сыры! [2, 387].

Цікава, што большасць такіх дражнілак скіравана на высмейванне дзяўчынак і падкрэсліванне перавагі хлопчыкаў. Дадзеная акалічнасць абумоўлена фарміраваннем у хлапечай свядомасці ўяўлення аб больш актыўнай мужчынскай сацыяльнай ролі ў грамадстве, як ужо адзначалася намі вышэй. Але ўсць дражнілкі, дзе высмейваліся хлопчыкі:

Дождж ідзець – грыбы будуць,

А на хлопцах гарбы будуць.

А на дзевак – роста,

На хлопцаў – кароста,

А на дзевак – красата,

А на хлопцаў – здыхата [2, 386].

Магчыма, частка падобных дражнілак была запазычана з фальклору дарослых, аб чым сведчаць лексемы “хлопцы” і “дзеўкі”, якія адсылаюць нас да шэрага твораў, уласцівых абрадавым пікіроўкам моладзі падчас, напрыклад, Купалля і Масленіцы. У некаторых песнях адбываецца

ўзроставае інверсія, калі да дарослых хлопцаў звяртаюцца як да малых, тым самым зневажаючы іх: Сёння Купала, заўтра Ян, будзе, хлопчыкі, ліха вам.

Сярод беларускіх дражнілак нярэдка такія, дзе высмейваюцца асобы з асацыяльным тыпам паводзінаў і заганнымі прывычкамі:

*П'яніца-няўдалица!
Прапіў штаны і сарочку,
А сам сядзіць у куточку
Ды й хваліцца [2, 384].*

Г. А. Барташэвіч адзначыла наяўнасць дражнілак, пабудаваных на канфесійных і нацыянальных дэталях [1, 116]. Згадваецца ў дражнілках род заняткаў чалавека, прычым неабавязкова наступны твор звярнуты да сапраўднага пастуха, адрасатам мог быць любы хлопчык, бо ўсе вясковыя дзеці праходзілі гэту навуку:

*Пастух, пастух,
Твой яловы трыбух.
Ты і ў доме жарэш,
І з сабою бярэш,
А прыйдзеш на поле –
Плачаш [2, 385].*

Такім чынам, у беларускіх дзіцячых дражнілках, як і ў гульнях, закраналіся многія аспекты дарослага жыцця, фарміраваліся адносіны да нацыянальных, рэлігійных і сацыяльных груп насельніцтва. Праз іх дзеці набывалі першапачатковы сацыяльны вопыт, больш-менш усведамлялі асноўныя маральныя каштоўнасці сялян. Увогуле, дражнілкі з'яўляліся важным сродкам камунікацыі ў дзіцячай суполцы.

Розныя жыццёвыя сітуацыі, у якія патраплялі дзеці, вымагалі пэўных праяваў іх творчай актыўнасці, прыкладам якой могуць быць **заклічкі і прыгаворы**, якія не суправаджалі гульні дзяцей. «Заклічкі і прыгаворы – гэта паэтычныя звароты да сонца, дажджу, насякомых, птушак, раслін, а таксама кароткія песенькі-прыгаворкі, якія суправаджаюць некаторыя дзеянні: скаканне пасля купання, само купанне, гойданне на арэлях» [1, 104]. Так існавалі спецыяльныя прыгаворы купальшчыкаў, калі яны скакалі на адной назе, каб сагрэцца:

*Колека, колека,
Нагрэй чалавека,
Калі не нагрэеш,*

Сама акалееш [5, 172].

Адмысловыя прыгаворы мелі не толькі забаўляльную функцыю. Дзеці верылі ў тое, што прыгавор павінен дапамагчы ў тым ці іншым выпадку. Напрыклад, прыгавор ад «ікаўкі»:

Едзь-едзь, ікаўка,

На сівой кабылцы.

Кабылка ўпала,

Ікаўка прапала [3, 123].

Некаторыя заклічкі, асабліва звароты да сіл прыроды, прадстаўнікоў расліннага і жывёльнага свету, на думку Г. А. Барташэвіч, «з’яўляюцца рэшткамі старадаўніх заклінальных песень, якім калісьці надаваўся магічны сэнс» [1, 104]. Магчыма, з гэтым пэўным чынам звязана старадаўняя вера сялян у асаблівыя якасці дзяцей, іх здольнаць уплываць на сілы і з’явы прыроды, урадлівасць і плоднасць жывёлы. Напрыклад, у Сенненскім раёне Віцебскай вобласці была запісана заклічка, якая, верагодна, захоўвае рэшткі старажытнай метэаралагічнай магіі:

Божая кароўка,

Што заўтра будзе:

Дождж ці пагода,

Пень ці калода?

Пагода – ляці,

Дождж – сядзі,

Пень – дождж,

Калода – пагода [3, 120].

Такім чынам, заклічкі і прыгаворы з’яўляліся важнай сферай творчай актыўнасці дзяцей і суправаджалі іх дзеянні ў пэўных жыццёвых сітуацыях. Гэта было абумоўлена не толькі займальнымі характарамі дадзеных фальклорных твораў, але і верай дзяцей у іх карыснасць. Да таго ж скандэнсаваны ў іх эстэтычны і жыццёвы вопыт спрыяў працэсу інкультурацыі дзяцей, іх далучэнню да традыцыйнай культуры. Праз выкарыстанне

заклічак і прыгавораў набываўся ўласны камунікатыўны вопыт дзіцяці, бо яны былі адным з атрыбутаў стасункаў ў дзіцячай суполцы.

Асабліва важнае значэнне для разумення паняццяў норма і адхіленне ад яе мелі *небыліцы*. Г. А. Барташэвіч адзначае, што «характэрнай рысай многіх дзіцячых песень з'яўляецца незвычайнасць адлюстраваных у іх дзеянняў, відавочная неадпаведнасць іх рэальнаму свету» [1, 89]. Прыкладам такіх песень з'яўляецца *небыліца* запісаная ў Гарадоцкім раёне Віцебскай вобласці:

Сівая свіння

*На дубе гняздо звiла,
На дубе гняздо звiла,
Казлятачак прывяла [3, 103].*

Праз *небыліцы* было лёгка асвойваць сацыяльны ландшафт грамадства і розныя жыццёвыя з'явы, нават такія жудасныя, як смерць. Але тут нават яна падавалася ў гульнявым варыянце, неразбуральным для дзіцячай псіхікі:

*Прывязлі камарочка ды на мары,
Насустрэчу ўсё баяр'я:
– А што гэтай вас за пакойнік?
– Не князь, не паннік,
Не кароль, не палясоўнік –
Самы бедны камарочак [2, 250].*

Некаторыя песні маюць яскравую гендэрную скіраванасць. У іх дакладна пазначаюцца сацыяльныя ролі, напрыклад хлопчыка, прычым на працягу яго сталення:

*Слава Богу і Хрысту,
Што я хлопчыкам расту:
Я ігрэц у ражок,
Я для быдла пастушок,
Я на лузе касец,
Я для качара стралец
І для дзевак маладзец [2, 344].*

Такім чынам, вершаваныя творы дзіцячага фальклору з'яўляюцца важнай часткай камунікатыўнага вопыту дзяцей. Існаванне традыцыі забяспечвалася трансляцыяй твораў ад старэйшых да малодшых, спрыяючы больш хуткай сацыялізацыі дзіцяці праз прадастаўленне яму ўжо гатовых славесных формул, неабходных для самаідэнтыфікацыі, ўсведамлення свайго месца ў суполцы, вырашэння пэўных праблем, выхаду з канфліктных сітуацый.

ЛІТАРАТУРА

1. *Барташэвіч Г. А.* Вершаваныя жанры беларускага дзіцячага фальклору. Мн., 1976.
2. Дзіцячы фальклор / склад., уступ. арт. Г. А. Барташэвіч; рэдкал. В. К. Бандарчык і інш.; рэд. тома К. П. Кабашнікаў. Мн., 1972.
3. Дзіцячы фальклор Віцебшчыны ў сучасных запісах: дапаможнік / склад. А. С. Емельянаў, Г. П. Харошка. Віцебск, 2007.
4. *Осорина М. В.* О некоторых традиционных формах коммуникативного поведения детей // Этнические стереотипы поведения: сб. ст. / под ред. А. К. Байбурина. Л., 1985. С.47–64.
5. *Романов Е. Р.* Материалы по этнографии Гродненской губернии. Вып. 1. Вильно, 1911.